



Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 139–149

DOI 10.15421/26200212

<http://www.uha.dp.ua>

94:340.12](430)(092)

Націоналізм і транснаціональний раціоналізм Георга Зіммеля

С. П. Стельмах

доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0002-0795-8356

ResearcherID: AAF-6279-2020

sergiy-stelmakh@ukr.net

*Київський національний університет імені
Тараса Шевченка*

вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033

Анотація. *Мета статті:* на прикладі публіцистики і наукових праць німецького філософа і соціолога Георга Зіммеля періоду Першої світової війни (1914–1918) визначити зміну світоглядної парадигми від «націоналізму» до «транснаціонального раціоналізму», який втілювався в його концепції «ідеальної Європи». *Методи дослідження:* ідіографічний, системно-структурний, раціональної реконструкції тексту. *Основні результати:* Г. Зіммель знаходився між двома полярними таборами, що в умовах загостреного сприйняття соціальної дійсності спричинило його індивідуальну трагедію та продемонструвало

складність вибору між двома світоглядними парадигмами – «націоналізмом» і «патріотизмом». Не уникнувши на початковому етапі війни загального захоплення німецьких інтелектуалів «ідеями 1914 року», Г. Зіммель у публіцистиці підтримував пропагандистські гасла, сподіваючись, що війна зможе згуртувати німецький народ до «політичної нації», зможе подолати дихотомію індивідуальної свободи та універсалістських принципів. Зруйновані надії на підтримку міжнародного інтелектуального середовища пояснити позицію Німеччини у війні і цензурні утиски та звинувачення в антинімецькій діяльності сприяли його більш поміркованій позиції. Аналізуючи проблеми «кризи культури» і німецької національної свідомості, Г. Зіммель бачив вихід у синтезі «націоналізму» та «транснаціоналізму», який був сформований ним у концепції «ідеальної Європи» як духовної наднаціональної спільності. *Наукова новизна:* вперше у вітчизняній історіографії здійснено комплексний аналіз праць Г. Зіммеля воєнного періоду. *Тип статті:* аналітично-описова.

Ключові слова: Учений-філософ; Соціолог; Перша світова війна; Транснаціоналізм; Патріотизм; Ідеальна Європа.

Надійшла до редколегії 28.08.2020

Прорецензована 17.10.2020

Рекомендована до друку 01.11.2020



Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 139–149

DOI 10.15421/26200212

<http://www.uha.dp.ua>

94:340.12](430)(092)

Национализм и транснациональный рационализм Георга Зиммеля

С. П. Стельмах

доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000-0002-0795-8356

ResearcherID: AAF-6279-2020

sergiy-stelmakh@ukr.net

Киевский национальный университет имени

Тараса Шевченко

ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина, 01033

Аннотация. *Цель статьи:* на примере публицистики и научных трудов немецкого философа и социолога Георга Зиммеля периода Первой мировой войны (1914–1918) определить изменение мировоззренческой парадигмы от «национализма» до «транснационального рационализма», который воплотился в его концепции «идеальной Европы». *Методы исследования:* идиографический, системно-структурный, рациональной реконструкции текста. *Основные результаты:* Г. Зиммель находился между двумя полярными лагерями, что в условиях обостренного восприятия социальной действительности привело его

к индивидуальной трагедии и продемонстрировало сложность выбора между двумя мировоззренческими парадигмами – «национализмом» и «патриотизмом». Не избежав на начальном этапе войны общего восхищения немецких интеллектуалов «идеями 1914», Г. Зиммель в публицистике поддерживал пропагандистские лозунги, надеясь, что война сможет сплотить германский народ к «политической нации», преодолеть дихотомию индивидуальной свободы и универсалистских принципов. Разрушенные надежды на поддержку международной интеллектуальной среды объяснить позицию Германии в войне, цензурные притеснения и обвинения в антинемецкой деятельности способствовали его более умеренной позиции. Анализируя проблемы «кризиса культуры» и немецкого национального сознания, Г. Зиммель видел выход в синтезе «национализма» и «транснационализма», который был сформирован им в концепции «идеальной Европы» как духовной наднациональной общности. *Научная новизна:* впервые в отечественной историографии осуществлен комплексный анализ трудов Г. Зиммеля военного периода. *Тип статьи:* аналитически-описательная.

Ключевые слова: Ученый-философ; Социолог; Первая мировая война; Транснационализм; Патриотизм; Идеальная Европа.

Поступила в редколлегию 28.08.2020

Прорецензирована 17.10.2020

Рекомендована в печать 01.11.2020



Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 139–149

DOI 10.15421/26200212

<http://www.uha.dp.ua>

LCC D 501–680

**Georg Simmel's nationalism
and transnational rationalism**

S. P. Stelmakh

Sc. D. (History), Professor

ORCID: 0000-0002-0795-8356

ResearcherID: AAF-6279-2020

sergiy-stelmakh@ukr.net

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska street, Kyiv, Ukraine, 01033*

Abstract. *The purpose of the article* is to determine the change of worldview paradigm from «nationalism» to «transnational rationalism», which was embodied in the concept of «ideal Europe», on the example of journalism and scientific works of the German philosopher and sociologist Georg Simmel during the First World War (1914–1918). *Research methods:* idiographic, system-structural, rational reconstruction of the text. *Main results:* G. Simmel was between two polar camps, which in the conditions of heightened perception of social reality led him to an individual tragedy and demonstrated the

difficulty of choosing between two worldview paradigms – «nationalism» and «patriotism». G. Simmel didn't escape the general admiration of German intellectuals for the «ideas of 1914» at the initial stage of the war. He supported propaganda slogans in journalism, hoping that the war could unite the German people to a «political nation», overcome the dichotomy of individual freedom and universalism. Shattered hopes of supporting the international intellectual environment to explain Germany's position in the war, censorship harassment and accusations of anti-German activities contributed to his more moderate position. Analyzing the problems of the «crisis of culture» and German national consciousness, G. Simmel advocated the synthesis of «nationalism» and «transnationalism», which he formed in the concept of «ideal Europe» as a spiritual supranational community. *Scientific novelty:* for the first time in national historiography, a comprehensive analysis of the works of G. Simmel of the war period is carried out. *Type of article:* analytical and descriptive.

Keywords: Scientist-philosopher; Sociologist; The First World War; Transnationalism; Patriotism; Ideal Europe.

Received 28.08.2020

Reviewed 17.10.2020

Accepted 01.11.2020

Постановка проблеми. Гуманітарним і соціальним наукам традиційно властива функція легітимації національних держав, в межах яких вони існують. Цілком очевидно, що це стало наслідком процесів їх інституціоналізації і професіоналізації впродовж XIX ст., коли соціальний контекст формування сучасних європейських націй сприяв виробленню головного завдання – виконувати загальноосвітню функцію в суспільстві, яке для більшості європейських народів полягало у формуванні національних держав. Оскільки нація як специфічне європейське явище формувалася «на двох взаємопов'язаних рівнях: на рівні великої соціальної спільноти, яка існує насправді (це «соціологічний факт»), та на рівні абстрактної спільноти спільних культурних цінностей, тобто як специфічний культурний конструкт» (Hroch, M., 2020, pp. 5–6), то культурно-просвітницька складова у більшості випадків домінувала над вимогами «об'єктивності», «неупередженості» та методологічної чистоти. Водночас тут спостерігається певна понятійна і методологічна плутанина, оскільки практичні дії на цих рівнях породжують конфлікт між «націоналізмом» та «патріотизмом» з різними оціночними конотаціями. М. Грох запропонував таке міркування: «Націоналізм зароджується здебільшого на рівні соціальної реальності нації, у просторі конфлікту матеріальних інтересів і боротьби за владу. Навпаки, дії, які працюють на користь нації як спільноти культурних цінностей, в основному, повинні називатися терміном патріотизм» (Hroch, M., 2020, p. 8).

Цілком очевидно, що «тонка червона лінія», яка розмежовує ці взаємопов'язані рівні у повсякденній практиці інтелектуалів, для яких культурно-просвітницькі завдання виступають головними для практичних дій, не є безперешкодним бар'єром і «патріотизм» часто переростає у негативно забарвлений «націоналізм». Особливо це стосується трагічних періодів історії, коли саме існування «об'єктивної нації» може бути поставлене під сумнів. Яскравим прикладом слугуватиме період Першої світової війни (1914–1918 pp.), коли переважна більшість інтелектуалів та вчених європейських країн відзначилась підтримкою мілітаризму і шовінізму, активною участю у війовничій націоналістичній пропаганді. Однак виникає цілком слушне питання: як співвідносилися їх «довоєнні» погляди з науковою творчістю й публіцистикою «воєнного часу» та трансформацією світоглядної парадигми? Розглянемо це на прикладі німецького філософа і засновника «формальної соціології» Георга Зіммеля, якого Ю. Хабермас характеризував більшою мірою «ініціатором, ніж систематиком, більше філософствующим діагностом часу із соціологічним ухилом, ніж міцно вкоріненим у наукових

пошуках філософом і соціологом» (Хабермас, Ю., 1996, с. 540). Така досить скептична оцінка творчості вченого, очевидно, породжувалась есеїстичним характером його праць і не враховувала ренесанс інтересу до його творчості в сучасній західноєвропейській науці (Рингер, Ф., 2008; Härpfer, C., 2014; Joas, H., Knöbl, W., 2012; Meyer, I., 2020).

Мета статті. На прикладі публіцистики і наукових праць німецького філософа і соціолога Г. Зіммеля періоду Першої світової війни (1914–1918) визначити зміну світоглядної парадигми від «націоналізму» до «транснаціонального раціоналізму», який втілюється в його концепції «ідеальної Європи».

Історіографія. Загалом проблема участі вчених у пропаганді періоду Першої світової війни (1914–1918) достатньо добре досліджена в сучасній історіографії, тому ми обмежимося посиланнями лише на окремі роботи, які мають узагальнюючий характер (Дмитриев, А. Н., 2007; Стельмах, С., Котова, С., 2019; Котова, С. В., 2019; Bakirov, V., Posokhov, S., 2017; Bruendel, S., 2003; Bruch, R. vom, 2016; Helle, H. J., 2014; Mommsen, W. J., 2000; Schermer, H., Jarry D., 2013; Stibbe M., 2003). У 1996 р. німецький історик В. Моммзен писав, що якщо роль істориків у пропаганді в роки світової війни достатньо добре вивчена, то представники інших гуманітарних і соціальних дисциплін ще чекають на своїх дослідників (Mommsen, W., 1996, s. 4). За останні роки ситуація змінилась і ми маємо чимало ґрунтовних праць, присвячених участі філософів і соціологів загалом, і Г. Зіммеля зокрема, у пропагандистських заходах урядів воюючих країн (Hoeres, P., 2004; Fitz, G., 2017, 2018; Stelmakh, S., Kotova, S., 2020). Проте поставлене вище запитання все ще залишається не до кінця з'ясованим і провокує до подальших рефлексій та інтерпретацій.

Виклад основного матеріалу. Георга Зіммеля (1858–1918) справедливо вважають одним із фундаторів соціології в Німеччині, хоча наприкінці XIX – на початку XX ст. ця дисципліна формально не була інституціоналізована в німецькому академічному просторі, оскільки мала виток в позитивізмі, який традиційно ігнорувався ідеалістично-орієнтованими представниками гуманітарних наук, котрі посідали провідні позиції в більшості німецьких університетів. Якщо додати єврейське походження Г. Зіммеля і пануючий в середовищі університетських «мандаринів» (за ідеально-типовим поняттям Ф. Рінгера) антисемітизм, то стають зрозумілими і ті складнощі, з якими зіткнувся вчений в академічній кар'єрі. Після закінчення філософського факультету Берлінського університету його перша докторська дисертація з естетики була відхилена після негативного відгуку впливового Г. Гельмгольца і лише у 1881 р. він захистив

дисертацію, присвячену монадології І. Канта, відмовившись від захоплення позитивізмом на користь впливового в Німеччині неокантіанства, розвиваючи концепцію «індивідуальності» Південно-західної (Баденської) школи. Віднині його шаблонно відносять до представників філософського напрямку – «філософія життя», – принагідно згадуючи і його прихильність до ідей Ф. Ніцше. Для Г. Зіммеля академічна кар'єра в Берліні на межі століть складалася невдало. Йому не вдалося отримати штатну посаду в університеті і він змушений був тривалий час задовольнятися позаштатними посадами приват-доцента і екстраординарного професора. Не дуже вдалою виявилась і його габілітація, хоча, за свідченням сучасників, його лекції користувалися популярністю у студентів. Це неминуче виштовхувало його на аутсайдерські позиції в академічному житті й, очевидно, стало причиною есеїстичного характеру наукової публіцистики, яка не сприймалася берлінськими «мандаринами» за порушення канонів наукового письма. Не сприяла академічній кар'єрі в столиці й симпатія Г. Зіммеля до соціал-демократів, оскільки він анонімно друкувався в їхньому центральному друкованому органі – журналі «Vorwärts». Безуспішними виявилися і спроби Макса Вебера у 1908 р. і Г. Ріккерта у 1915 р. запропонувати Г. Зіммеля на посаду ординарного професора у Гайдельберзі. Лише у 1914 р. вчений отримав посаду у провінційному Страсбурзькому університеті при доволі потужній опозиції місцевої професури (Іонин, Л., 1996, с. 550; Рингер, Ф., 2008, с. 166–167, 208–213; Hoeres, P., 2004, s. 312; Meyer, I., 2020).

Берлінський період творчості вченого був найбільш продуктивним, чому сприяла інтелектуальна атмосфера і спілкування з М. Вебером, Г. Ріккертом, Е. Гуссерлем, К. Ясперсом та ін. Потужний рух до інтернаціоналізації науки, який був знаковим явищем кінця XIX – початку XX ст., стимулював Г. Зіммеля до співпраці з колегами з Франції, зокрема з А. Бергсоном, та США, яку вчений неодноразово відвідував і друкував свої праці у впливових наукових виданнях (Gerhart, W., 1996, s. 49–50). Г. Зіммель був серед редакторів і активних авторів міжнародного філософського журналу «Логос», який виходив у Німеччині і Росії за активної участі випускників німецьких університетів М. Бубнова і Ф. Степуна (Ермичев, А. А., 2010; Степун, Ф., 1956, с. 174–175). Г. Зіммель впродовж тривалого часу розробляв «формальну» соціологію людських «взаємодій», утвердивши її в якості незалежної спеціалізованої дисципліни. Вона більшою мірою була теоретичною дисципліною, ніж емпіричною, виходячи із переконання, що «можливо виділити деякі постійні форми суспільних відносин і для цієї мети не потрібна експериментальна пси-

хологія». У традиціях Г. Спенсера німецький вчений розглядав соціологію як абстрактну науку, яка використовує здобутки суміжних дисциплін – історії, психології, статистики та ін., – що віддаляло його від соціології Е. Дюркгейма, оскільки концентрувалася на конструкції соціальних процесів, чий закономірності можна пізнати не емпіричним, а формальним – логічним – шляхом. Ці ідеї були викладені Г. Зіммелем у працях «Проблеми соціології» і «Філософія грошей» (Рингер, Ф., 2008, с. 208–213; Хабермас, Ю., 1996; Meyer, I., 2020).

Наскрізною темою творчості вченого була філософія культури, де в інтелектуальному мейнстрімі епохи *fin de siècle* виразно звучали мотиви «кризи культури». «Близько 1890 року викладачі німецьких університетів почали висловлювати погані передчуття з приводу стану освіти в Німеччині – і, в більш широкому плані, всього німецького культурного життя. Вони говорили про занепад інтелектуальних традицій, про втрату смислу, про відчуття особистої непотрібності. Вони розмірковували про те, чи не лежить на них частина вини за порожність і поверховість епохи, за бездуховність державної політики, за жорстокість нових соціальних конфліктів... Ці сумніви продовжували розбухувати німецький академічний світ з 1890-х до 1930-х рр., досягнувши апогею в перші роки Веймарської республіки» (Рингер Ф., 2008, с. 302). Головний висновок, на думку німецьких інтелектуалів, полягав у поширенні вульгарного утилітаризму і вузької спеціалізації в освіті й суспільстві загалом, що не дозволяє людям опанувати універсалістську суть життя. Для Г. Зіммеля це вилилось у міркування про «трагедію культури», яку він розглядав через дуалізм «суб'єктивного і об'єктивного» – «об'єктивації суб'єкта і суб'єктивації об'єктивного» як метафізичний процес, що стоїть над окремими змістами культури. На думку вченого, культура виникає при синтезі двох елементів, з яких жоден не має на неї більше прав: суб'єктивної душі і об'єктивного продукту духу, де останній конкретизувався у своїх «образах» (предметному прояві культури) – мистецтві і праві, техніці і суспільних нормах. Останні виступають водночас незмінним порядком цінностей («логічним або моральним, релігійним або художнім, технічним або правовим»), тому – «культура означає завжди синтез (виділено нами. – С. С.) суб'єктивного розвитку та об'єктивної духовної цінності» і в індивідуумі вона може досягти своєї вершини лише через засвоєння і використання її об'єктивного змісту (Зіммель, Г., 1912, с. 4–6, 12–14).

Дослідники творчості Г. Зіммеля стверджують, що тема «кризи культури» продовжувала займати головне місце у творчості вченого і під час війни, тим самим підтверджуючи певну спадковість

з його довоєнними поглядами. Водночас його ставлення до війни та участь у націоналістичній пропаганді значною мірою відрізнялося як від більшості німецьких інтелектуалів, так і від своїх колег по «цеху», зокрема В. Зомбарта та М. Вебера (Joas, H., Knöbl, W., 2012, p. 135). Майже всі німецькі вчені-гумантарії та наукові інституції підтримали німецький уряд у війні, зробивши практичні кроки участю у військовій пропаганді для втілення в життя «ідей 1914 року», які ідеологічно обґрунтовували німецький мілітаризм (Mommesen, W., 1996, s. 2). Загальну тональність їх настроїв можна визначити висловом впливового німецького історика Ф. Майнеке: «Війна покликана до війни на загальному полі національних битв» (Kracht, K. G., 2004).

Початок війни застав Г. Зіммеля у Страсбурзі, який дуже швидко перетворився в прикордонну фортецю з відповідними атрибутами обмеження суспільного життя, насамперед у сфері цензури, що звужило його можливості для інтелектуального спілкування з колегами у столиці, але не позбавило можливості публічно заявити свою позицію. Попри те, що Г. Зіммель не підписав відомий маніфест німецьких інтелектуалів «Заклик до культурного світу» («Маніфест 93-х»), який фактично започаткував «війну культур» – пропагандистську публіцистику інтелектуалів воюючих сторін, – він включився в націоналістичну пропаганду. Стимулом для нього було власне переконання у тому, що Німеччина веде «справедливу» війну: «Те, що наші противники розв'язали війну, було помилкою і злочином» (Simmel, G., 1915a). Вже в одній із своїх перших публічних промов у Страсбурзі в листопаді 1914 р. «Внутрішні зміни в Німеччині» Г. Зіммель переконував, що однією з причин розв'язання війни було поширення у Франції «націоналістичного ідеалізму», в основі якого лежала помста Німеччині як «моральна ідея», яка охопила практично всю французьку молодь (Simmel, G., 1917a, s. 19). Безперечно, вчений знаходився під впливом т. зв. «дива липня 1914 року», коли переважна більшість населення та політичних сил висловились за підтримку кайзера і уряду, сформувавши своєрідний «мир у фортеці» («Burgfrieden»). Думка про те, що війна зможе подолати соціальні та політичні протиріччя й згуртувати в патріотичному піднесенні німецький народ, проходить лейтмотивом у публіцистичних виступах Г. Зіммеля на початку війни. Це було основою його оптимізму щодо майбутнього Німеччини, яка «вийде з цієї війни здоровою, зміцненою в багатьох відношеннях, і що все, що вона втратила, за винятком незамінних людей, знову виросте в достатку»; «чим би не завершилися нинішні події... з них виникне нова Німеччина, ніж та, яка увійшла в цю війну» (Simmel, G., 1915b; Simmel, G., 1917a, s. 9).

Попри своє єврейське походження та поширений в Німеччині антисемітизм, який Г. Зіммель відчув на собі, він вважав себе німцем, вихованим на ідеалах її культури та традиціях, а тому відчував себе невід'ємною частиною націоналістичного піднесення всього німецького інтелектуального середовища – «Я люблю Німеччину і тому я хочу, щоб вона жила» (Simmel, G., 1917a, s. 21). Цілком очевидно, що в цей період його індивідуальні переконання не вступали у протиріччя із загальним моральним імперативом, дуалістичність яких була розкрита ним у довоєнній праці «Індивідуальний закон. До тлумачення принципів етики» (Зіммель, Г., 1914). В емоційній промові у Страсбурзі в листопаді 1914 р. вчений фактично повторив наведені вище слова Ф. Майнеке: «Сьогодні єдиний спосіб зберегти неупереджені оцінки в їх об'єктивності – усвідомлено прийняти рішення із суб'єктивної і партійної точок зору» (Simmel, G., 1917a, s. 21). Націоналізм Г. Зіммеля на початку війни виходив із того, що процеси націотворення в Німеччині на початку XX ст. не були завершеними, оскільки німецька держава створювалася на федеративних принципах, а саме поняття «німецький народ» (до якого звертався кайзер з початком війни) мало вище змістовне значення, ніж поняття «нація» в європейському розумінні. Р. Козеллек стверджував: «Лише Перша світова війна створила те мінімально достатнє відчуття спільності німецького народу, до якого згодом змушені були звертатися всі політичні партії, щоб зберегти дієздатність і заручитися достатнім рівнем підтримки» (Козеллек, Р., 2006, с. 406). Г. Зіммель був переконаний у тому, що війна створить для німецького народу спільний «простір досвіду», який буде запорукою формування німецької політичної нації. Водночас досвід війни, на його думку, мав подолати дихотомію індивідуального і загального: «якимось чином послабити дуалізм між індивідом як самоціллю та індивідом як членом цілого», зміцнити «зв'язок між людиною і нацією» (Simmel, G., 1917b, s. 49; Simmel, G., 1917a, s. 11). Перша світова війна для Г. Зіммеля була завершенням процесів 1870 р., але не стільки у подальшому зміцненні імперії і економічного розвитку Німеччини, скільки у втраченому за роки економічного піднесення розвитку загальної культури. Він інтерпретував війну через свою концепцію культури довоєнного періоду, оскільки вона «уявлялась йому великим розривом, – або, у крайньому випадку, великою можливістю такого розриву – з трагічними тенденціями сучасної культури» (Joas, H., 1996, s. 21).

Війна поклала кінець міжнародному континентальному співробітництву. Для Г. Зіммеля це означало розрив у спілкуванні із його французькими колегами, зокрема з А. Бергсоном, до перекла-

ду праць якого німецькою мовою у передвоєнний період він доклав чимало зусиль. На початку війни французький соціолог виступив з різкою критикою дій Німеччини у Бельгії, яка вела війну з цинізмом, наближеним до варварства. Г. Зіммель відповів французькому колезі, що той не розуміє суті тих змін, які відбуваються в німецькому суспільстві, оскільки «форма німецького існування була кину-та у плавильний котел» (Watier, P., 1996, p. 38–39; Gephart, W., 1996, s. 49–50). Вченого не задовольняло те, що більшість німецьких та французьких інтелектуалів у своїх публічних виступах не переймалися достовірністю і правдивістю своїх заяв, маючи на меті сприяти воєнним успіхам своїх країн шляхом інтелектуальної мобілізації. Г. Зіммель зробив спробу пояснити позицію Німеччини шляхом повернення дискусії в наукове русло. «З одного боку, він проявив себе доволі політично наївним, оскільки вважав, що можна втрутитися у військову полеміку, не стаючи інструментом або жертвою поточної пропаганди. Але, з іншого боку, Зіммель також мав намір продовжити обмін думками зі своїми колегами-інтелектуалами з-за кордону на науковому рівні, де цінність аргументу мала вимірюватися на основі його істинності. Однак проблема полягала в тому, що Зіммель ґрунтував свої аргументи на висхідному положенні про те, що він знав правду про «вагомні причини» вступу Німеччини у Першу світову війну» (Fitzi, G., 2018, p. 130). Восени 1914 р. Г. Зіммель звертався листами до своїх колег з нейтральних країн, зокрема до американського соціолога А. Смолла, з намаганням пояснити причини вступу Німеччини у війну. Оригінал відповіді німецькою мовою американського вченого не зберігся, але її англійський варіант був опублікований у квітневому номері «The Sociological Review» за 1915 р. Давні зв'язки між двома вченими визначили доволі доброзичливий тон листа, хоча А. Смолл з самого початку дав зрозуміти, що не погоджується з тим, як німецькі інтелектуали в цілому представляють воєнну ситуацію, відкидаючи закиди про необ'єктивність та упередженість американської преси. На його погляд, Г. Зіммель знаходиться в полоні ідей, нав'язаних підцензурною німецькою пресою, в якій домінує думка, що всі народи Європи висувають претензії до Німеччини, де ще в довоєнний період процвітав мілітаризм, який породив у більшості населення переконання в тому, що війна виступає головним засобом національної самореалізації, а інтереси держави дозволяють і виправдовують розв'язання війни сильної нації проти слабшої (Fitzi, G., 2018, p. 132–135). Важно визначити якою мірою цей лист вплинув на зміну позиції Г. Зіммеля. Можна лише припустити, що він ознайомився з його опублікованою версією. Видається, більш вагомим було попередження вче-

ному від цензурного відомства і звинувачення в антинімецькій діяльності після публікації його статті «Європа і Америка» в липні 1915 р. у впливовому «Berliner Tageblatt». Невдоволення цензурного відомства викликали окремі рядки автора, в яких він не погоджується із внутрішньою необхідністю і неминучістю війни, а також доволі неоднозначними висловлюваннями щодо приналежності Ельзас-Лотарингії. «У нас із Францією місцева ворожнеча. Так же поза сумнівом як Німеччина повинна і буде утримувати Ельзас до останньої людини заради себе, у світовій історії доволі неважливо, чи є ці чотирнадцять тисяч квадратних кілометрів Ельзас-Лотарингії (приблизно сорокова частина Німеччини за розміром і населенням) німецькими або французькими, як і точно так же не має значення кому належить Трентіно – Австрії чи Італії» (Simmel, G., 1915b). З цього моменту Г. Зіммель відходить від націоналістичної пропаганди і зосереджується на науковій діяльності, своєю життєвою практикою підтверджуючи вищість «індивідуального закону» в його етичному імперативі – «... не існує жодного вчинку і закону, об'єктивний зміст якого не підпорядковувався, як вищій своїй інстанції, такому питанню: чи це *мій* (виділено нами. – С. С.) обов'язок і чи належить він об'єктивно-ідеальній формі мого життя?» (Зіммель, Г., 1914, с. 225–226).

Наукові праці Г. Зіммеля періоду війни не є предметом аналізу в цій статті. Для трансформації поглядів вченого від націоналістичних до, певною мірою, космополітичних і транснаціональних, які вилилися в концепцію його «ідеальної Європи», мають значення науково-популярні есеї, зібрані вченим у брошуру «Der Krieg und die geistigen Entscheidungen», видану в 1917 р. Як і більшість німецьких інтелектуалів, Г. Зіммель був абсолютно переконаний у тому, що Німеччина не тільки територіальна, але й інтелектуальна частина Європи, а тому звинувачення німців у варварських методах ведення війни і культурній деградації сприймалися ним вкрай боляче. Вже восени 1914 р. він пише про «європейську ненависть», яка направлена не тільки проти німців, але й інших народів Європи, яка в майбутньому може їх розділити, навіть якщо вони виступають під час війни спільним фронтом проти Німеччини. Могутнім стимулом для вченого включитися в обговорення була стаття знаменитого письменника Г. Гауптманна, опублікована у вересні 1914 р. під назвою «Проти неправди». Письменник стверджував, що Німеччина веде «оборонну війну» («Verteidigungskrieg»). Цю війну розпочали не азіати, японці, монголи і турки, котрі багато століть вели війну проти європейської культури, а англійці, які «з докторськими дипломами Оксфордського університету» нині називають німців варварами. «Вони називають варварським Веймар, де варвари

Гете, Шіллер, Гердер, Вілан та інші працювали для гуманізації світу». Г. Гауптманн підкреслив тісний зв'язок між німецькою та англійською духовною культурою на прикладі Шекспіра і тривалих династичних зв'язків між цими націями, а «кроваву дуель» може лише зруйнувати гуманістичні основи європейської культури. «Варварська Німеччина», іронічно писав митець, була не лише країною європейської культури, але й першою в Європі із розгалуженими та дієвими інститутами соціального захисту. «Ми хочемо і будемо краще залишатися німецькими варварами, серед яких жінки і діти наших противників щиро насолоджуються нашою гостинністю» (Hauptmann, G., 1914).

У березні 1915 р. Г. Зіммель опублікував статтю «Ідея Європи», де стверджував, що одним із найжахливіших наслідків світової війни стало зруйнування «унітарної ментальної сутності, яку ми називаємо «Європою»». Він був переконаний, що європеїзм не протистоїть націоналізму і не є інтер-націоналізмом, як цього побоюється більшість німців. Європеїзм стоїть не між народами, а над ними, і пов'язаний з окремими європейськими націями. «Ідеальна» Європа є місцем духовних цінностей, які властиві кожній культурній людині, незалежно від її національності, а отже, Гете, Бетховен, Шопенгауер і Ніцше входять до кола її творців. Тому і європеїзм не є лише зовнішнім доповненням до германізму, а є його внутрішньою духовною складовою. Для Г. Зіммеля «ідея Європи» виступала, з одного боку, абстрактною, духовною цінністю, яку можливо досягнути інтуїтивно через індивідуальний зв'язок з минулими і сучасними культурними цінностями, а з іншого – мала об'єктивне значення в якості історичної ідеї, пов'язаної з «конвергентною свідомістю європейців» (Simmel, G., 1915a). По суті, це була спроба захистити німецьку культуру від звинувачень, які поширювалися інтелектуалами Великої Британії та Росії, обґрунтувати думку про те, що без німецької культури XVIII–XIX ст. неможливо уявити європейський культурний простір.

У вже згадуваній статті «Європа і Америка» Г. Зіммель емоційно виступив проти надання США військового оснащення Великій Британії, спрямувавши це питання у «всесвітньо-історичну площину» – боротьби не тільки проти Німеччини, але й Європи в цілому. «Кінцева мотивація їх поведінки направлена проти Німеччини, але водночас вона проти Європи, частиною якої зрештою є і Англія», що неминуче призводить до самогубства Європи. Війна доводить до загострення європейського «інтерналізму» у формі «внутрішньо-європейської вій-

ни», що загрожує всесвітньо-історичною небезпекою. Перекоаний у тому, що «Європа залишиться єдністю відносно інших частин світу», Г. Зіммель занадто оптимістично для того часу вважає, що європейські країни здатні зберегти Європу заради глобального протиставлення Америці і Східній Азії (Simmel, G., 1915b). Проблема синтезу німецької та загальноєвропейської культури залишалася для вченого домінуючою у його творчості протягом останніх років життя, хоча він і усвідомлював складність цього процесу, оскільки визнавав сильні почуття національного не тільки серед німців, яких він вважав найбільш сприйнятливими для культурних запозичень, але й серед французів та англійців. На його думку, тільки динаміка «синтезу протиставлення національності та транснаціональності може скласти основу для своєрідної «німецької національної свідомості», яке бере до уваги суперечливі тенденції його буття» (Fitzi G., 2018, p. 140).

Висновки. Г. Зіммель належав до покоління вчених, що в умовах соціального катаклізму, яким виступала Перша світова війна, опинилися в обставинах складного індивідуального вибору – рухатися в загальному напрямку націоналістичного «ура-патріотизму», звільнивши себе від професійних інтенцій «об'єктивності», «неупередженості» і «правдивості» та долучитися до пропагандистських акцій (як більшість представників «цеху»), чи свідомо самоусунутися від загального мейнстріму (наприклад, Макс Вебер). Г. Зіммель знаходився між двома полярними таборами, що в умовах загостреного сприйняття соціальної дійсності спричинило його індивідуальну трагедію та продемонструвало складність вибору між двома світоглядними парадигмами – «націоналізмом» і «патріотизмом». Не уникнувши на початковому етапі війни загального захоплення німецьких інтелектуалів «ідеями 1914 року», Г. Зіммель у публіцистиці підтримував пропагандистські гасла, сподіваючись, що війна зможе згуртувати німецький народ до «політичної нації», зможе подолати дихотомію індивідуальної свободи та універсалістських принципів. Зруйновані надії на підтримку міжнародного інтелектуального середовища пояснити позицію Німеччини у війні і цензурні утиски та звинувачення у антинімецькій діяльності сприяли його більш поміркованій позиції. Аналізуючи проблеми «кризи культури» і німецької національної свідомості, Г. Зіммель бачив вихід у синтезі «націоналізму» та «транснаціоналізму», який був сформований ним у концепції «ідеальної Європи» як духовної наднаціональної спільності.

Бібліографічні посилання

- Дмитриев, А. Н., 2007. От академического интернационализма к системе национально-государственной науки. *Наука, техника и общество России и Германии во время Первой мировой войны* / под ред. Э. И. Колчинского, Д. Байрау, Ю. А. Лайус. СПб.: Нестор-История, с. 32–56.
- Ермичев, А. А., 2010. Журнал «Логос» и его место в русской философской и культурной жизни начала XX века. *Вестник русской христианской гуманитарной академии*. Том 11. Вып. 2, с. 127–136.
- Зиммель, Г., 1912. Понятие и трагедия культуры. *Логос. Международный ежегодник по философии культуры*. Книга вторая и третья. 1911–1912. Москва, с. 1–25.
- Зиммель, Г., 1914. Индивидуальный закон. К истолкованию принципов этики. *Логос. Международный ежегодник по философии культуры*. Том I. Вып. 2. С.-Петербург – Москва, с. 201–249.
- Ионин, Л., 1996. Зиммель: жизнь и философия. *Зиммель Георг. Избранное. Том II: Созерцание жизни*. Москва, с. 550–569.
- Рингер, Ф., 2008. *Закат немецких мандаринов. Академическое сообщество в Германии, 1890–1933*. Москва, 645 с.
- Козеллек, Р., 2006. Німеччина – запізнала нація? *Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії*. Київ, с. 389–411.
- Котова, С. В., 2019. «Образ врага» в соціогуманітарному дискурсі Великої Британії, Німеччини та Росії періоду Першої світової війни (1914–1918): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дніпро, 19 с.
- Стельмах, С., Котова, С., 2019. Історія як засіб пропаганди: британська та німецька історіографії періоду Першої світової війни. *Український історичний журнал*. № 4, с. 147–169.
- Степун, Ф., 1956. *Бывшее и несбывшееся*. В 2-х тт. Т. 1. Нью-Йорк, 397 с.
- Хабермас, Юрген, 1996. Зиммель как диагност времени. *Зиммель Георг. Избранное. Том II: Созерцание жизни*. Москва, с. 539–549.
- Bakirov, V., Posokhov, S., 2017. Universities during World War 1: common trends and Ukrainian experience. *IUIES JOURNAL (International University Institute for European Studies Journal)*. Vol. 4, No 1, March, pp. 85–99.
- Bruch, R. vom., 2016. Die deutsche 'Gelehrte Welt' am Kriegsbeginn und der «Aufruf der 93». *Acta Historica Leopoldina*. No 68, pp. 19–29.
- Gephart, W., 1996. Die französische Soziologie und der Erste Weltkrieg. Spannungen in Emile Dürkheims Deutung des Großen Krieges. *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München, pp. 49–63.
- Hauptmann, G., 1914. Gegen Unwahrheit. *Berliner Tageblatts*. Wochen-Ausgabe. 10. September, p. 7.
- Härpfer, C., 2014. *Georg Simmel und die Entstehung der Soziologie in Deutschland*. Springer VS. 225 p.
- Helle, H. J., 2014. *The Social Thought of Georg Simmel*. SAGE Publications, 128 p.
- Hroch, M., 2020. The Nation as the cradle of Nationalism and Patriotism. *Nations and Nationalism*. No 26 (1), pp. 5–21.
- Hoeres, P., 2004. *Krieg der Philosophen. Die deutsche und britische Philosophie im Ersten Weltkrieg*. Paderborn. 646 p.
- Joas, H., 1996. Die Sozialwissenschaften und der Erste Weltkrieg: Eine vergleichende Analyse. *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. R. Oldenbourg Verlag München, pp. 17–29.
- Joas, H., Knöbl, W., 2012. *War in Social Thought: Hobbes to the Present*. Course Book ed. Princeton University Press, 2012. 336 p.
- Kracht, K. G., 2004. Kriegsschuldfrage und zeithistorische Forschung in Deutschland. Historiographische Nachwirkungen des Ersten Weltkriegs. *Zeitgeschichte-online*. Thema: Fronterlebnis und Nachkriegsordnung. Wirkung und Wahrnehmung des Ersten Weltkriegs. Mai 2004. Available at: <http://www.zeitgeschichte-online.de/md=EWK-GKracht> [Accessed: 04.08.2020].
- Meyer, I. Georg Simmel, 2020. Die Formen der Vergesellschaftung und die Kunst der Unterscheidung. Available at: <https://www.sozipolis.de/erinnern/jubilaeen/artikel/georg-simmel/> [Accessed: 04.08.2020].
- Mommsen, W. J., 1996. Einleitung: Die deutschen kulturellen Eliten im Ersten Weltkrieg. *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München, pp. 1–15.
- Mommsen, W. J., 2000. Wissenschaft, Krieg und die Berliner Akademie der Wissenschaften. Die Preußische Akademie der Wissenschaften in den beiden Weltkriegen. «Die Preußische Akademie der Wissenschaften zu Berlin in Krieg und Frieden, in Republik und Diktatur 1914–1945». *Forschungsberichte der Interdisziplinären Arbeitsgruppen der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften*. Band 8. Berlin, pp. 4–25.
- Schermer, H., Jarry D., 2013. Form and Dialektic in Georg Simmel's Sociology. A New Interpretation. Palgrave Macmillan UK. 328 p.
- Simmel, G., 1915a. Die Idee Europas. *Berliner Tageblatt*. No. 121. 7. März. Morgen-Ausgabe.
- Simmel, G., 1915b. Europa und Amerika – Eine weltgeschichtliche Betrachtung. *Berliner Tageblatt*. No. 336. 4. Juli. Morgen-Ausgabe.
- Simmel, G., 1917a. Deutschlands innere Wandlung. *Simmel G. Der Krieg und die geistigen Entscheidungen. Reden und Auffässe*. München – Leipzig, pp. 7–29.
- Simmel, G., 1917b. Die Krisis der Kultur. *Simmel G. Der Krieg und die geistigen Entscheidungen. Reden und Auffässe*. München – Leipzig, pp. 43–64.
- Stelmakh, S., Kotova, S., 2020. Concept of an «Ideal Europe» in the Philosophical Discourse during World

War I (1914–1918): British Rationalism versus German «Individualism». *Future Human Image*, Volume 13, pp. 94–101.

Stibbe, M., 2003. German Historians' Views of England during the First World War. Berger S., Lambert P., Schumann P. (Hg.). *Historikerdialoge. Geschichte, Mythos und Gedächtnis im deutsch-britischen kulturellen Austausch. 1750–2000*. Göttingen, p. 235–254.

Fitz, G., 2017. Emonationalisation, Propaganda and Latent Europa: French and German Sociologist Debating the War. *Posman S., Van Dijk C. First World War. How the*

conflict Impacted on Ideas, Method and Fields of Inquiry. Brighton, pp. 113–129.

Fitz, G., 2018. Nationalism or Europeanism? Simmel's Dilemma. *Simmel Studies*, 22 (2), pp. 125–148. Available at: <https://doi.org/10.7202/1058560ar> [Accessed: 04.08.2020].

Watier, P., 1996. Georg Simmel et la guerre. *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. R. Oldenbourg Verlag München, pp. 31–47.

References

Dmitriev, A. N., 2007. Ot akademicheskogo internatsionalizma k sisteme natsionalno-gosudarstvennoj nauki [From academic internationalism to the system of national-state science]. *Nauka, tekhnika i obshchestvo Rossii i Germanii vo vremya Pervoy mirovoj vojny* [Science, technology and society of Russia and Germany during the First World War] / pod red. E. I. Kolchinskogo, D. Bajrau, Yu. A. Lajus. SPb.: Nestor-Istoriya, pp. 32–56 (in Russian).

Ermichev, A. A., 2010. Zhurnal «Logos» i ego mesto v russkoj filosofskoj i kulturnoj zhizni nachala XX veka [The Logos magazine and its place in the Russian philosophical and cultural life of the early 20th century]. *Vestnik russkoj khristianskoj gumanitarnej akademii* [Bulletin of the Russian Christian Humanitarian Academy]. Vol. 11. Issue 2, pp. 127–136 (in Russian).

Simmel, G., 1912. Ponyatie i tragediya kultury [The concept and tragedy of culture]. *Logos. Mezhdunarodnyj ezhegodnik po filosofii kultury* [Logos. International Yearbook on the Philosophy of Culture]. Kniga vtoraya i tretaya. 1911–1912. Moskva, pp. 1–25 (in Russian).

Simmel, G., 1914. Individualnyj zakon. K istolkovaniyu principov etiki [Individual law. Towards the interpretation of ethical principles]. *Logos. Mezhdunarodnyj ezhegodnik po filosofii kultury* [Logos. International Yearbook on the Philosophy of Culture]. Vol. I. Issue 2. S-Peterburg, Moskva, pp. 201–249 (in Russian).

Ionin, L., 1996. Simmel: zhizn i filosofiya. Simmel Georg. *Izbrannoe*. Vol. 2: Sozerczanie zhizni. Moskva, pp. 550–569 (in Russian).

Ringer, F., 2008. Zakat nemeckikh mandarinov. Akademicheskoe soobshchestvo v Germanii, 1890–1933 [Sunset of German tangerines. Academic community in Germany. 1890–1933]. Moskva. 645 p. (in Russian).

Kozellek, R., 2006. Nimechchina – zapiznila natsiya? [Germany is a belated nation?] *Kozellek R. Chasovi plasti. Doslidzhennya z teorii istoriyi* [Time layers. Research in the theory of history]. Kyiv, pp. 389–411 (in Ukrainian).

Kotova, S. V., 2019. «Obraz voroga» v socziogumanitarnomu diskursi Velikoyi Britaniyi, Nimechchini ta Rosiyi periodu Pershoyi svitovoyi vjni (1914–1918) [«The image of the enemy» in the socio-humanitarian discourse of Great Britain, Germany and Russia during the First World War (1914–1918)]. Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk. Dnipro. 19 p. (in Ukrainian).

Stelmakh, S., Kotova, S., 2019. Istoriya yak zasib propagandy: britanska ta nimeczka istoriografii periodu Pershoyi svitovoyi vjni [History as a means of propaganda:

British and German historiography of the First World War]. *Ukrayinskiy istorichnij zhurnal* [Ukrainian historical journal]. No 4, pp. 147–169 (in Ukrainian).

Stepun, F., 1956. Byvshee i nesbyvsheesya [Past and unfulfilled]. V 2-kh tt. Vol. 1. Nyu-York. 397 p. (in Russian).

Khabermas, Yurgen, 1996. Simmel kak diagnost vremeni [Simmel as a diagnostician of time]. *Simmel Georg. Izbrannoe*. Tom Vtoroj: Sozerczanie zhizni [Favorites. Vol 2: Contemplation of Life]. Moskva, pp. 539–549 (in Russian).

Bakirov, V., Posokhov S., 2017. Universities during World War I: common trends and Ukrainian experience. *IUIES JOURNAL (International University Institute for European Studies Journal)*. Vol. 4, number 1, March. pp. 85–99 (in English).

Bruch, R. vom., 2016. Die deutsche 'Gelehrte Welt' am Kriegsbeginn und der «Aufruf der 93». *Acta Historica Leopoldina*. No 68, pp. 19–29 (in Germany).

Gephart, W., 1996. Die französische Soziologie und der Erste Weltkrieg. Spannungen in Emile Dürkheims Deutung des Großen Krieges. *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München, pp. 49–63 (in Germany).

Hauptmann, G., 1914. Gegen Unwahrheit. *Berliner Tageblatts*. Wochen-Ausgabe. 10. September, p. 7. (in English).

Häpfer, C., 2014. Georg Simmel und die Entstehung der Soziologie in Deutschland. Springer VS. 225 p. (in Germany).

Helle, H. J., 2014. The Social Thought of Georg Simmel. SAGE Publications, 128 p. (in English).

Hroch, M., 2020. The Nation as the cradle of Nationalism and Patriotism. *Nations and Nationalism*. No 26 (1), pp. 5–21 (in English).

Hoeres, P., 2004. Krieg der Philosophen. Die deutsche und britische Philosophie im Ersten Weltkrieg. Paderborn. 646 p. (in Germany).

Joas, H., 1996. Die Sozialwissenschaften und der Erste Weltkrieg: Eine vergleichende Analyse. *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. R. Oldenbourg Verlag München, pp. 17–29 (in Germany).

Joas, H., Knöbl, W., 2012. War in Social Thought: Hobbes to the Present. Course Book ed. Princeton University Press. 336 p. (in Germany).

Kracht, K. G., 2004. Kriegsschuldfrage und zeithistorische Forschung in Deutschland. Historiographische Nachwirkungen des Ersten Weltkriegs. In *Zeitgeschichte-online. Thema: Fronterlebnis und Nachkriegsordnung. Wirkung und Wahrnehmung des Ersten Weltkriegs. Mai 2004*. Available at: <http://www.zeitgeschichte-online.de/md=EWK-GKracht> [Accessed: 04.08.2020] (in Germany).

Meyer, I. Georg Simmel, 2020. Die Formen der Vergesellschaftung und die Kunst der Unterscheidung. Available at: <https://www.soziopolis.de/erinnern/jubilaen/artikel/georg-simmel/> [Accessed: 04.08.2020] (in Germany).

Mommsen, W. J., 1996. Einleitung: Die deutschen kulturellen Eliten im Ersten Weltkrieg. *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München, pp. 1–15 (in Germany).

Mommsen, W. J., 2000. Wissenschaft, Krieg und die Berliner Akademie der Wissenschaften. Die Preußische Akademie der Wissenschaften in den beiden Weltkriegen. «Die Preußische Akademie der Wissenschaften zu Berlin in Krieg und Frieden, in Republik und Diktatur 1914–1945». *Forschungsberichte der Interdisziplinären Arbeitsgruppen der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften*. Band 8. Berlin, pp. 4–25 (in Germany).

Schermer, H., Jarry D., 2013. Form and Dialektic in Georg Simmel's Sociology. A New Interpretation. Palgrave Macmillan UK. 328 p. (in English).

Simmel, G., 1915a. Die Idee Europas. *Berliner Tageblatt*. No. 121. 7. März. Morgen-Ausgabe (in Germany).

Simmel, G., 1915b. Europa und Amerika – Eine weltgeschichtliche Betrachtung. *Berliner Tageblatt*. No. 336. 4. Juli. Morgen-Ausgabe (in Germany).

Simmel, G., 1917a. Deutschlands innere Wandlung. *Simmel G. Der Krieg und die geistigen Entscheidungen. Reden und Auffässe*. München – Leipzig, pp. 7–29 (in Germany).

Simmel, G., 1917b. Die Krisis der Kultur. *Simmel G. Der Krieg und die geistigen Entscheidungen. Reden und Auffässe*. München – Leipzig, pp. 43–64 (in Germany).

Stelmakh, S., Kotova, S., 2020. Concept of an «Ideal Europe» in the Philosophical Discourse during World War I (1914–1918): British Rationalism versus German «Individualism». *Future Human Image*, Volume 13, pp. 94–101 (in English).

Stibbe, M., 2003. German Historians' Views of England during the First World War. Berger S., Lambert P., Schumann P. (Hg.). *Historikerdialoge. Geschichte, Mythos und Gedächtnis im deutsch-britischen kulturellen Austausch. 1750–2000*. Göttingen, pp. 235–254 (in Germany).

Fitzi, G., 2017. Emonationalisation, Propaganda and Latent Europe: French and German Sociologist Debating the War. *Posman S., Van Dijck C. First World War. How the conflict Impacted on Ideas, Method and Fields of Inquiry*. Brington, pp. 113–129 (in English).

Fitzi, G., 2018. Nationalism or Europeanism? Simmel's Dilemma. *Simmel Studies*, 22 (2), pp. 125–148. Available at: <https://doi.org/10.7202/1058560ar> [Accessed: 04.08.2020] (in English).

Watier, P., 1996. Georg Simmel et la guerre. *Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. R. Oldenbourg Verlag München, pp. 31–47 (in Germany).